

Т.Я.Старасценка

Тэма 4. Мастацкі стыль

Мастацкі стыль (стыль мастацкай літаратуры) абслугоўвае патрэбы духоўнага жыцця грамадства. У адпаведнасці з трыма родамі літаратуры – лірыкай, эпасам і драмай – гэты стыль падзяляецца на падстылі: *паэтычны (асноўны жанр – верш), праязічны (жанры: раман, апавесць, апавяданне, навела), драматургічны (жанры: трагедыя, камедыя, драма)*. У выніку ўзаемадзеяння ўтвараюцца “змешаныя” роды, напрыклад, ліра-эпічны (*жанры: паэма, балада, прытча, байка*). Структурныя элементы праязічных тэкстаў могуць ужывацца ў паэзіі, у выніку чаго ўтвараецца разнавіднасць мастацкіх твораў -- вершы ў прозе.

Некаторыя навукоўцы выключаюць мастацкі стыль з сістэмы функцыянальных стыляў літаратурнай мовы, матывуючы свой пункт гледжання стылістычнай “незамкнёнасцю” моўных сродкаў гэтага стылю. Сапраўды, у мастацкай літаратуры могуць выкарыстоўвацца адзінкі нелітаратурнай мовы – дыялектныя, прафесійныя, жаргонныя, аднак яны, як правіла, існуюць у сістэме моўных адносін, эстэтычна перапрацоўваюцца. Якраз эстэтычная функцыя мастацкага стылю, якая дапаўняе асноўную функцыю – камунікатыўную, уяўляе адну з формаў функцыянавання мовы. Гэта адна з падстаў паўнапраўнага ўключэння мастацкага стылю ў сістэму іншых функцыянальных стыляў беларускай мовы.

У мове мастацкага твора спалучаюцца рознастылёвыя элементы, якія эстэтычна ўздзейнічаюць на чытача. Слушна зазначае А.А.Каўрус: “Вопыт беларускай мастацкай літаратуры сведчыць, што аднолькава неправамерна трымацца крайнасцей – аддаваць перавагу народна-дыялектнай ці кніжна-літаратурнай мове. Найбольшага плёну дасягаюць тыя пісьменнікі, якія арганічна спалучаюць у сваіх творах гэтыя дзве разнавіднасці нацыянальнай мовы, знаходзяць мастацка матываванае месца і гутарковаму, і кніжнаму слову ці сінтаксічнай канструкцыі” [3, с. 139 – 140].

На думку М.Я.Цікоцкага, асноўнымі праблемамі стылю мастацкай літаратуры з’яўляюцца ўзаемадзеянне слова і вобраза, асаблівасці вобраза аўтара і вобраза апавядальніка, узаемасувязь аўтарскай мовы і мовы персанажаў [10, с. 194]. Дзве апошнія праблемы падрабязна разглядаліся на старонках часопіса “Роднае слова” (факультатыў “Стылістыка тэксту”: №2, 2006г., с. 64 – 66; №3, 2006г., с. 50 – 52).

Галоўнымі рысамі мастацкага стылю з’яўляюцца вобразнасць, эмацыйнасць, экспрэсіўнасць, якія выразна выяўляюцца ў тропях (метафары, эпітэце, параўнанні, алегорыі, сімвале і інш.) і стылістычных

фігурах (анафары, эпіфары, антытэзе, градацыі і інш.). Гэта адкрытая, традыцыйная вобразнасць. А ёсць і скрытая, унутраная, калі сэнсавая структура слова кантэкстава пашыраецца ў выніку “прырашчэнняў” сэнсу. Напрыклад, у некаторых творах інтымнай лірыкі Міколы Шабовіча лексема *белы*, уваходзячы ў склад аксюмараных спалучэнняў *белая цемра ночы*, *белы агонь лілей*, набывае значэнне ‘пашчота’. У вершы Навума Гальпяровіча “Вецер у закінутай царкве...” чытаем:

*Вецер у закінутай царкве,
Пыл, і друз, і надпісы на сценах...
Ды сцяжынка раптам у траве,
Нібы часу кволенькая вена.*

Словы *вецер*, *пыл*, *надпісы* набываюць сімвалічнае значэнне зла, якому супрацьстаіць толькі *сцяжынка* як сімвал вяртання да родных каранёў. Станоўчая ацэнка гэтага вобраза падмацоўваецца параўнаннем *нібы часу кволенькая вена*. Прыметнік *кволенькая* мае прамое значэнне ‘слабая’. Але на агульным кантэкстуальным фоне мініяцюры ў чытача не ўзнікае пачуцця безнадзейнасці перад разбуральчай сілай бяспамяцтва. Сцяжынка вядзе да ўласнай душы, хоць гэты макручасты шлях вельмі нялёгка.

У мастацкім творы цэласны вобраз можа стварацца і самымі звычайнымі моўнымі адзінкамі. Сродкі стварэння вобразнасці ў такім выпадку – агульнаўжывальныя слогі. Прыклад:

*Мужчына. Жанчына. Чаканне.
Шуканне. Блуканне. Час.
Жанчына. Мужчына. Спатканне.
Вітанне. Пытанне. Адказ.
Мужчына. Жанчына. Дыханне.
Сэрцабіццё. Забыццё.
Жанчына. Мужчына. Каханне.
Мужчына. Жанчына. Жыццё.*

(Анатоль Вярцінскі. “Мужчына. Жанчына. Чаканне...”)

Назоўнікі гэтага тэксту, ужытыя з прамым значэннем, ствараюць дынамічны эффект. Вобраз няспыннага руху і развіцця ўзмацняюць аднаасастаўныя сінтаксічныя адзінкі. Звычайна намінацыйныя сказы толькі канстатуюць існаванне пэўных прадметаў і з’яў. Але ў гэтым вершы яны адлюстроўваюць шчаслівую дыялектыку пачуцця і набываюць экспрэсіўны характар. Аналізуючы гэты верш, М.В.Абабурка піша: “Вобраз жыцця як вынік кахання Мужчыны і Жанчыны створаны паэтам надзвычайна проста, пры дапамозе толькі назоўнікаў, з якіх асноўныя Мужчына і Жанчына паўтараюцца 5 разоў. Вершаванае маўленне забяспечваецца выключна рытмам і рыфмай, а “думкі, вобразы, малюнкі” дамысліваюцца чытачом на аснове ўмення мысліць асацыятыўна” [1, с. 10].

Спеціфіка мастацкага стылю выяўляецца, напрыклад, пры супастаўленні кантэкстаў ужывання слова *бяроза* ў навуковым і мастацкім тэкстах. У “Беларускай энцыклапедыі”: *род кветкавых раслін сямейства бярозавых; бяроза павіслая, або бародаўчатая, і пушыстая, або белая, утвараюць бярозавыя лясы; бяроза карлікавая занесена ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь; лісце суцэльнае, на чаранках; кветкі аднаполыя, у тычынкавых і песцікавых каташках; плады – дробныя аднанасенныя арэхі з плёначнымі крыльцамі на баках. У мастацкіх кантэкстах: сямейка бярозак; бярозкі нагадвалі вастраверхія стажкі (Л.Калодзежны. “Бярозы ў жыцце”); ліст бярозы – праменьчык святла ў журбе і чаканні (З.Марозаў. “Ападае бярозавы ліст...”); у дрэўцы кволенькім, як мімоза, цякла зямлі маёй мужная кроў (У.Караткевіч. “Нашы бярозы”). Навуковы тэкст накіраваны на выясненне біялагічных уласцівасцей бярозы. У мастацкіх творах пісьменнікі перадаюць індывідуальнае бачанне дрэва.*

Танальнасць мастацкага тэксту ствараецца гарманічнай сукупнасцю лексіка-фразеалагічных і сінтаксічных сродкаў, іх узаемным суаднясеннем:

*Нам шанцавала неверагодна: пагода ўвесь час стаяла – проста цуд!
І хоць кастрычнік падыходзіў да свайго канца – ніводнага слотнага дня.
Наадварот, кожны дзень – музыка фарбаў і колераў, ды такіх, што, як
прачнешся раніцой, -- жыць хочацца! Уявіць толькі: вакол сасновы лес,
шчыльны, як сцяна, з-за якога ніяк не праб’ецца сонца, але якое вось-вось
узнімецца над ім. З таго боку, дзе гэта павінна адбыцца, неба налілося
такой густой жаўцізнай, быццам перазрэлы гарбуз. І сапраўды, яшчэ
колькі часу, і з-за гэтай сцяны пырскаюць першыя, па-восеньску мяккія
промні, слізгаюць па верхніх сосен і да нас у пакой... (Анатоль Жук.
“Кіно, альбо Энергія бяспам’яцтва”)*

Пісьменнік ужывае словы аднатыпнай экспрэсіі: *шанцавала, цуд, музыка, мяккія*. Мікракантэксты словазлучэнняў актуалізуюць жыццесцвярдальную танальнасць тэксту: *ніводнага слотнага дня, музыка фарбаў і колераў, густая жаўцізна, па-восеньску мяккія промні*. Па экспрэсіўнай афарбоўцы сінтаксіс тэксту адпавядае яго лексічнаму складу. Інтанацыя захвалення перадаецца клічнымі сказамі, апісанне асенняга характава – апавядальнымі.

У мастацкім творы выразна праяўляецца творчая індывідуальнасць аўтара. Адметнае выкарыстанне моўных сродкаў характарызуе стыль пісьменніка. Параўнаем мастацкія тэксты на тэму “Мора”:

Мора!..

*Якая бязмернасць!.. Які абшар!.. Колькі зычных песень аб табе
складалі!.. Мора!.. Душа мая ў палоне, у гуду тваім грозным, а сэрца, як
дзіця да маткі-радзіцелькі, ірвецца ў шырокія абоймы твае... (Змітрок
Бядуля. “Акорды мора”)*

*Болей ад усяго зачаравала мора, ціхае, блішчастае. Але зырка
зіхацела яно толькі ўлева ад сонечнага кола, а ля астраўкоў ляжала нейкае*

стракатае, як бы не вада там была; далёкая дамба, здавалася, плыла сюды, на гэты бок; радзеў сінявы туман над астраўкамі, і адценні вады скрозь і хутка мяняліся: то бліскуча-белая яна была, з чорнай аблямоўкаю ля берагоў, то пярэстая, то сярэбраная, то сінявая, падзеленая на няроўныя трохкутнікі мядзянымі палосамі сонечных промняў; сонца як бы гушчалася на адзіна-адзінай на ўсё неба хмарцы. (Алесь Савіцкі. “Толькі аднойчы”)

Выразнасць і эмацыйнасць тэксту Змітрака Бядулі ствараюць рытарычны зварот (*Мора!*) і клічныя сказы, якія выяўляюць адносіны захаплення. Кропкі пасля клічніка на пэўны момант запавольваюць рытм тэксту, каб чытач мог “угледзецца” ў маляўнічую карціну. Прычым кожны клічны сказ – гэта новы ўсплёск уражанняў. Стыль урыўка экспрэсіўны дзякуючы не толькі адпаведным сінтаксічным адзінкам, але і ацэначным словам *бязмернасць, абшар, зычныя, грозны, шырокія*. І параўнанню як *дзіця да маткі-радзіцелькі*.

Для ўрыўка з рамана Алесь Савіцкага характэрны няспешны тэмп, які ўтвараецца інтанацыйнай пералічэння, абумоўленай аднароднымі членамі сказа. Адасобленыя азначэнні і акалічнасць улагодняюць апісанне. Другі сказ тэксту – складаны з рознымі відамі сувязі. Такая разгорнутая сінтаксічная канструкцыя стварае цэласную карціну з асобных дэталяў. Нетаропкасць успрымання мора ўспывае і на пісьменніцкі стыль, пазбаўлены экспрэсіі.

Такім чынам, адмыслова ўжытыя моўныя сродкі мастацкага стылю не толькі перадаюць пэўную інфармацыю, але і эстэтычна ўздзейнічаюць на чытача.

Спіс тэарэтычнай літаратуры

1. Абабурка М.В. Асновы лінгвістыкі літаратурна-мастацкага тэксту: матэрыялы да спецкурса. – Магілёў, 1997. – 69 с.
2. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1992. – С. 62 – 68.
3. Каўрус, А.А. Мова народа, мова пісьменніка. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 247 с.
4. Мова сучаснай беларускай мастацкай літаратуры: манаграфія / М.В.Абабурка, Т.А.Казімірская, В.М.Саўчанка, Т.І.Тарасенка. – Магілёў: МДУ, 2005. – 248 с.
5. Розенталь, Д.Э. Справочник по русскому языку. Практическая стилистика / Д.Э.Розенталь. – М.: ООО “Издательство Оникс”: ООО «Издательство “Мир и Образование”», 2006. – С. 45 – 49.
6. Стилистика и литературное редактирование / под ред. проф. В.И.Максимова. – М.: Гардарики, 2004. – С. 128 – 135.

7. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н.Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 594 – 608.

8. Трыпуціна, Т.М. Мова мастацкага твора: Вучэб.-метады. дапам. – Мінск: БДПУ, 2004. – 170 с.

9. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы / М.Я.Цікоцкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – С. 274 – 289.

10. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту / М.Я.Цікоцкі. – Мінск: Бел. навука, 2002. – С. 192 – 201.

11. Шумчык, Ф.С. Функцыянальная стылістыка беларускай мовы: Вучэб.-метады. дапам. – Мінск: БДПУ, 2004. – С. 26 – 29.

12. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы / А.К.Юрэвіч. – Мінск: Выш. шк., 1992. – С. 126 – 129.

Практычныя заданні

1. Вызначце стылёвую прыналежнасць тэкстаў на тэму “Камень”. Абгрунтуйце сваю думку.

Камень-горка, геалагічны помнік прыроды на Беларусі (з 1983). За 300 м на Пн ад в.Укропенка Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. Валун буйназярністага граніту рапаківі. Даўж. 3,7 м, шыр. 3,5 м, выш. 2,7 м, маса каля 48 т. Прынесены ледавіком каля 200 – 120 тыс. г. назад з Выбаргскага масіву. (Паводле “Беларускай энцыклапедыі”)

На былым балоце на ўскраіне сталіцы ва Уруччы на шасці з паловай гектарах плошчы пад адкрытым небам сабраны з усіх рэгіёнаў Беларусі і прывезены ў Мінск аж 2134 ледавіковыя валуны. Самаму старэйшаму з іх – 2 мільярды гадоў.

Сама ідэя стварэння такога музея і яе ажыццяўленне належыць выдатнаму беларускаму вучонаму, доктару геолога-мінэралагічных навук, акадэміку Гаўрылу Гарэцкаму. Ён, убачыўшы, што унікальных, гістарычных камянёў на нашай зямлі становіцца ўсё меней, -- меліяратары мелі нават інструкцыі па іх знішчэнні – прыклаў шмат намаганняў, каб захаваць тое, што пакуль засталася.

Музей-парк прыняў першых наведвальнікаў у 1985 годзе. Ён быў спланаваны на мясцовасці як карта Беларусі: насыпныя пагоркі – нашы грады і ўзвышшы, пешаходныя дарожкі – нашы рэкі, штучныя вадаёмы – нашы азёры. І кожны камень ляжыць на тым месцы спланаванай на зямлі карце, адкуль яго сюды прывезлі. (Янка Сіпакоў. “Нашы камяні”)

Час. У яго ёсць пісьмовыя звесткі:
Шмат летапісных каштоўных лістоў.
Ёсць у дарогі маўклівыя сведкі –
Свет старажытных сівых валуноў.

Камень урос у зямлю між калосся,
Колькі ляжыць тут – няможна злічыць.
Пэўна, і часу калісь давялося
Тут пры дарозе на ім адпачыць.
Час камяні тья з месца парушыў,
Замкі-муры збудаваў на зямлі.
Час дараваў ім легенды, як душы
Продкаў, што ў вечны нябыт адышлі.
(Алена Маеўская. “Балада пра камяні”)

2. Ахарактарызуйце стылістычныя асаблівасці сінтаксісу тэкстаў на тэму “Прырода”.

Александрына заглядзелася на кацянят, стаяла доўга і моўчкі сачыла за імі, думаючы пра нешта сваё. Кацяняты ўжо звыкліся з ёю і, нягледзячы на тое, што былі, яна ведала, нейкія дзікія -- уцякалі нават ад новай гаспадыні, – зараз не звярталі на яе аніякай увагі, займаліся сваім клопатам, быццам побач стаіць не чалавек, а тэк сабе нейкі слуп ці якое ўсохлае, без галін, дрэва. Таму яна і здзівілася, калі кацяняты нечакана падхапіліся і дружна шухнулі ва ўсе бакі і ўжо, разбегшыся, уважліва і спалохана пазіралі хто адкуль: адно цікаўна, як дзіця, глядзела з-за шула, другое – з-пад сянец, вочы трэцяга насцярожана блішчэлі з бур’яну... (Янка Сіпакоў. “Стафета”)

Машына – “газік”. У кабінце – стараваты шафёр і дзве дзяўчыны. У кузаве – мяхі з бульбай, растросенае, упэцканае ў гразь капуснае лісце і навізанае на вяровачку шпачы. Месяцы тры яму. Вымакла – як аблезлае. Калоціцца, бы з вялікага страху. Вочы сумныя, палахлівыя, просяць, аж плачуць. Мордачка круленькая, носік беленькі, як той гузік на чорным рукаўчыку ў дзіцяці. Прыгожы, бедны пупсік... Нешта пішчыць цененька-цененька, бы ў саломінку... (Іван Пташнікаў. “Чакай у далёкіх Грынях”)

3. Прачытайце мініяцюры Алеся Разанава. Якія моўныя сродкі выяўляюць выразную спецыфіку індывідуальна-аўтарскага стылю гэтага творцы?

Акрыла наўколле шэрань:
кветкі паніклі,
камень зацвіў.
(“Акрыла наўколле шэрань...”)

Бярэзіна ўсохла,
а ў вершаліне
красуе зялёная амяла:
пераможца лёсу?!

(“Бярэзіна ўсохла...”)

Абудзіўся сярод суровых
зімовых палеткаў:
куды пацячэш,
ручай?!.
(“Абудзіўся сярод суровых...”)

Зіма ў лістападзе!..
У скутай рацэ
плаваюць качкі.
(“Зіма ў лістападзе!..”)

4. Прачытайце мініяцюру Міколы Шабовіча “Доўга біўся над мовай дрэў...”. Вызначце ключавы вобраз твора, які дазваляе дэкадаваць сэнс.

Доўга біўся над мовай дрэў,
Пакуль не зразумеў,
Што яна таксама Бел аруская.

5. Прааналізуйце вобразную сістэму верша.

Хмары веснія цяжкія, як кентаўры,
Песня шчасця над імі ўзахлёб звiніць.

Ах, гэта жаўранак,
Жаўранак,
Жаўранак,
Срэбная,
Срэбная,
Срэбная ніць.

Над ракою, тваім зайздросцячы лаўрам,
Вадзяны бугай трубiць, як грубiць.

Не звяртай увагі,
Жаўранак,
Жаўранак,

Не парві сваю тонкую,
Тонкую ніць.

Зноў дымеюць разоры і сытая пара
На курганы былога майго бяжыць.

Працягни з майго сэрца,
Жаўранак,
Жаўранак,

Аж да самага неба
Звонкую ніць.

(Уладзімір Караткевіч. “Жаўранак – звонкая ніць”)

Адказы да практычных заданняў

1. Першы тэкст навуковага стылю. Для гэтага тэксту характэрна дакладнасць, якая дасягаецца выкарыстаннем слоў з прамым значэннем, лічэбнікаў, а таксама простых, апавядальных, няклічных сказаў. Другі тэкст публіцыстычнага стылю. Апрача перадачы інфармацыі, ён уздзейнічае на чытача ацэнчымі моўнымі сродкамі, якія ствараюць экспрэсіўнасць. Трэці тэкст мастацкага стылю. Эстэтычная функцыя рэалізуецца праз ужыванне вобразных сродкаў мовы – метафар і параўнанняў, дзякуючы якім перадаецца паэтычнае ўспрыманне каменя.

2. У тэксце Янкі Сіпакова ўжыты сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя кніжным стылям. Адасобленыя члены сказа, лабачная і ўстаўная канструкцыі запавольваюць тэмп маўлення, акцэнтуючы ўвагу чытача на асобных дэталях. Для тэксту Івана Пташніківа характэрны размоўны сінтаксіс. Асабліва выразна ён выяўляецца ў няпоўных і эліптычных сказах дзякуючы ўласцівай ім экспрэсіўнасці.

3. Даследаваць паэтычную сістэму Алеся Разанава даволі складана, бо ў гэтага творцы адметная не толькі форма верша, але і вобразы, якія найперш з’яўляюцца суб’ектыўна-індыўдуальнымі. Для стылю Алеся Разанава характэрны кантраст як важны кампазіцыйна-моўны прыём. Ён дазваляе паэту адлюстравать рэчаіснасць у працэсе няспыннага развіцця, крыніцай якога выступае ўзаемадзеянне супрацьлеглых пачаткаў. У прыведзеных творах вылучаюцца супрацьпастаўленні-сімвалы, суадносныя з назвамі прадметаў і з’яў навакольнага свету: *кветкі – камень, бярэзіна – зялёная імла, суровыя зімовыя палаткі – ручай, скутая рака – качкі*.

4. Мікола Шабовіч выкарыстоўвае малую форму верша, так званы мікраверш. Праца ў гэтым напрамку патрабуе надзвычайнай чуйнасці да кожнай лексемы, здольнай увабраць у сябе значны сэнсавы патэнцыял. У творах малой формы не павінны ўжывацца так званыя “лішнія” словы, якія не ствараюць для чытача багаты асацыятыўны фон. Мініяцюра Міколы Шабовіча “Доўга біўся над мовай дрэў...” паказальная ў многіх адносінах. Найперш уражвае прыметнік *беларуская*, незвычайнасць якога выяўляецца менавіта ў гэтым кантэксце. Слоўнае акружэнне падкрэслівае і ўзмацняе выразнасць лексемы. Адчуванне сваёй прыналежнасці да бацькоўскай зямлі дазваляе лірычнаму герою Міколы Шабовіча думаць, бачыць, чуць па-беларуску. Таму і “мова” дрэў успрымаецца як родная.

5. Светлы і змрочны пачаткі рэалізаваны ў вершы Уладзіміра Караткевіча вобразамі песні шчасця жаўранка, цяжкімі веснімі хмарамі, якія нагадваюць кентаўра (заўважце: вясна – звычайна пачатак жыцця, пачатак новых надзей. Але ён у творы цяжкі!), гукамі вадзянога бугая (яны вельмі гучныя, падобныя да рову, таму дысануюць з мілагучнасцю далікатнага жаўранка). Пасрэднік паміж лірычным героем і небам – жаўранак. Трохразовы паўтор у пачатку верша слоў *жаўранак* і *срэбная* ўзмоцнены эмацыйным выклічнікам *ах*, які перадае радасць. Эпітэт *срэбная* актуалізуе вобраз жаўранка – птушкі з меладычна-звонкім, высокага тону голасам, птушкі, здольнай перамагчы прыцягненне разораў і сытай пары. Паэт ужывае спалучэнні *срэбная ніць*, *тонкая ніць*, *звонкая ніць*, прычым два апошнія – двойчы. *Срэбная* – гэта захапленне, *тонкая* – папярэджанне, *звонкая* – павязь паміж чалавекам і ягоным імкненнем увышыню.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ